

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SAHİL ZAHİR OĞLU HÜSEYNOV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT VƏ İNZİBATİ
ƏRAZİ QURULUŞUNUN KONSTITUSİON ƏSASLARI**

İxtisas: 5607.01 - “Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ”

**Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2016

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Dövlət quruculuğu və hüquq” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
N.H. Cəfərli**

Rəsmi opponətlər: **hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
A.C. Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Z.N. Aslanov**

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya
Məhkəməsi**

Dissertasiya işinin müdafiəsi “____” “_____” 2016-cı il tarixində saat “_____”-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdindəki FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Z. Xəlilov küçəsi 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris binası, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ ” “ _____ ” 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru:**

Ə.Q. Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüququnda dövlətin ərazi quruluşuna müstəsna əhəmiyyət verilməsi ərazinin dövlətdən ayrılmayan maddi varlıq və xalqın hakimiyyətinin həyata keçirildiyi coğrafi məkan kimi nəzərdən keçirilməsi ilə əlaqədardır. Ərazinin mövcud olması və həmin ərazidə əhalinin məskunlaşması dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin ilkin şərtləri hesab olunur.

1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra respublikamızın ictimai və siyasi həyatının bütün sferalarında başlamış olduğu islahatlar nəticəsində siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə əsaslı və davamlı inkişafa nail olmuşdur. Uğurla həyata keçirilən ən mühüm islahatlardan biri kimi onun hüquqi islahatları nəticəsində mövcud ictimai münasibətləri tənzim edən, beynəlxalq hüquqi aktlara uyğun olan yeni qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, o cümlədən qüvvədə olan qanunvericilik aktları beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilmişdir. Bu sahədə atılmış ən mühüm addım bilavsitə Ümummilli liderin təşəbbüsü və sədrliyi ilə yaradılmış komissiya tərəfindən hazırlanan konstitusiya layihəsinin 1995-ci il 12 noyabr tarixində Azərbaycan xalqı tərəfindən ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilməsi oldu.

Dövlətin ərazi quruluşunun yaranmasının və inkişafının tarixi aspektlərinin öyrənilməsi müasir Azərbaycan Respublikası əhalisinin ölkə Konstitusiyasının 11-ci maddəsi ilə təsbit edilmiş ərazi üzərində suverenlik hüququnun əsaslandırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiyanın müqəddiməsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, məskunlaşdığı tarixi ərazidə dövlət qurmaq hüququndan istifadə edərək, Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq niyyətini bəyan edir. Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün və dövlət sərhəddinin toxunulmazlığının təmin edilməsi sahəsində hüquqi, təşkilati və iqtisadi yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsinin əsas məqsədi dövlətin ərazi quruluşunun sabitliyinə nail olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşu məsələlərinin həlli və onun sabitliyinin təmin edilməsi dövlətin daxili və xarici siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının ərazisinin fiziki-coğrafi əlamətlər üzrə tərkibi, dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsinə dair tələblər əks etdirilir, respublikanın ərazisinin vahidliyi, toxunulmazlığı və bölünməzliyi

prinsipləri təsbit edilir. Konstitusiyanın bu normaları Azərbaycan dövlətinin özünün təbii, tarixi ərazisi üzərində suverenlik hüququnu, eləcə də unitar dövlət kimi onun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə nəzərdə tutulmuş meyarlara uyğun ərazi quruluşunu tənzimləmək vəzifəsini təsdiq edir. Eyni zamanda istinad edilən Konstitusiya maddəsinin məzmununun təhlilindən yer səthinin əsas komponentləri kimi qurunun və yerin təkinin dövlət ərazisinin tərkibinə daxil edilməməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikasının inzibati-siyasi meyarlara əsaslanan ərazi quruluşunun müəyyən edilməsinə dair müddəaların konstitusion norma ilə nəzərdə tutulmaması dövlətin ərazi quruluşunun tənzimlənməsi sahəsində həll edilməsi zəruri olan bir sıra problemlərin mövcudluğunu ortaya qoyur.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı prosesinin ən qədim zamanlardan bugünədək xalqın həyatında baş vermiş hadisələrin nəticələri kimi miras qalmış ziddiyyətli ərazi problemləri ilə səciyyələndiyini etiraf etmək zəruridir. Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin edilməsi, o cümlədən işğal olunmuş Qarabağ torpaqları üzərində Azərbaycan Respublikasının suverenlik hüququnun bərpa olunması, Xəzər dənizində respublikanın su ərazisi hədudlarının müəyyən edilməsi ilə bağlı problemləri cəmiyyətin əvvəlki tarixi mərhələlərdə məruz qaldığı ərazi itgilərinin, xüsusilə son dövrlərdə qarşılaşdığı ərazi mübahisələrinin yaranması səbəblərini konstitusion-hüquqi qaydada təhlil etmədən və qiymətləndirmədən həll etmək mümkün deyildir. Dövlətin ərazi quruluşunu tənzimləyən konstitusion normanın təkmilləşdirilməsi, ərazi rejiminin sabitliyinin təmin edilməsi problemlərinin Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüququ çərçivəsində həll edilməsi zəruriliyi mövzunun dissertasiya tədqiqatı obyekt qismində seçilməsinə həlledici təsir göstərmişdir.

Mövzunun işlənilmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi əsaslarının elmi tədqiqinə həsr olunmuş kompleks tədqiqat işi indiyədək yerinə yetirilməmişdir. Lakin, ərazi quruluşu ilə bağlı məsələlər təkcə hüquqşünasları deyil, həm də dövlət rəhbərlərini və siyasətçiləri ərazi mübahisələrinin həlli istiqamətlərinin axtarılması ilə ciddi məşğul olmağa məcbur edir. Müasir Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi əsasları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhinə həsr olunmuş əsərlərdə, "Konstitusiya hüququ", "İnzibati hüquq", "Ekologiya hüququ" üzrə dərsliklərdə işıqlandırılmışdır. Xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının müasir mərhələdə qarşılaşdığı ərazi mübahisələrinin ədalətli həlli üçün mühüm siyasi-hüquqi əhəmiyyətə malik olan nəzəri müddəalar İ.M.Cəfərovun, N.H.Cəfərlinin,

Z.A.Əsgərovun, L.H.Hüseynovun, F.T.Nağıyevin dövlətçiliyin inkişafı və konstitusiyaya hüququna həsr olunmuş əsərlərində əsaslandırılmışdır.

Sovet dövrünün hüquq ədəbiyyatında dövlət hakimiyyətinin ərazi təşkili məsələlərinin həllinə geniş yer verilirdi. Həmin dövrün hüquqşünas alimlərindən Y.Q.Barseqovun, B.M.Klimenkonun, A.M.Ladijenskinin, V.A.Rjevskinin, İ.P.Trayninin, N.A.Uşakovun, V.S.Şevtsovun və başqalarının tədqiqatları dövlətin ərazi quruluşunun elmi əsaslarının yaradılmasında mühüm rol oynamışlar.

Müasir rus tədqiqatçılarından S.N.Baburin, İ.N. Barsisin, D.A.Bistrovanın, V.İ.Vasilevin, A.B.Venqerovun, A.V.Direqanovanın, D.A. Kerimovun, E.İ.Kozlovanın, N.B.Pastuxovanın, N.L.Peşinin, N.V.Postoyovun, B.A.Straşunun, N.S.Timofeyevin, B.N.Toporninin, İ.A.Umnovanın, V.İ.Umnovanın, V.İ.Fadeyevin, S.N.Xaryuçinin, V.E.Çirkinin, E.S.Şurqinanın, B.S.Ebzeyevin və başqalarının elmi əsərlərində "ərazi" və "ərazi quruluşu" anlayışlarının siyasi-hüquqi aspektləri nəzərdən keçirilir, Rusiya Federasiyasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı mərhələləri işıqlandırılır, federasiya subyektlərinin ərazi quruluşu ilə bağlı problemləri tədqiq olunur, dövlətin ərazi rejiminin təmin olunmasının konstitusion-hüquqi təminatlarının yaradılmasının elmi-nəzəri əsasları müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi aspektlərinin tədqiqi üçün yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı xarici ölkələrin konstitusiyaya hüququ mütəxəssislərinin elmi əsərləri böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xüsusilə, dövlətin əraziyə münasibətdə suverenlik hüququnun əsaslandırılmasında Qərbdə geniş yayılmış "beynəlxalq mülkiyyət nəzəriyyəsi"nin müddələrinin nəzərə alınması mühüm rol oynamışdır. Ərazi və onun təsnifatı, dövlət ərazisinin və sərhədlərinin hüquqi rejimi, dövlətin dəniz ərazisinin hüdudlarının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar məsələlərin öyrənilməsi üçün K.Basların, E.Brounun, İ.Brounlinin, S.Burçinin, L.Diederiks-Verşorun, S.Dinarın, L.Reydamsın, M.Şounun tədqiqat işləri mühüm əhəmiyyət daşıyırlar.

Dissertasiya işində istinad edilən Azərbaycan, rus və digər xarici ölkə hüquqşünaslarının əsərləri Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun tənzimlənməsi məsələlərinin həllində elmi mənbə rolunu oynaya bilər ki, bu da həmin mənbələrə tənqidi yanaşmanı istisna etmir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işi qarşısında qoyulmuş başlıca məqsəd Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı ilə əlaqədar münasibətlərin konstitusion-hüquqi vasitələrlə tənzimlənməsi vəziyyətini qiymətləndirmək və dövlət ərazi

rejiminin sabitliyinin təmin edilməsi mexanizmlərini əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- dövlətin ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi mahiyyətini tədqiq etməklə elmi nəticələr əldə etmək;
- Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı mərhələlərini araşdırmaqla onun inkişaf meyillərinin, dinamikasının və özəl xüsusiyyətlərinin elmi-nəzəri təhlilini vermək;
- xarici dövlətlərin ərazi quruluşunun yaranması xüsusiyyətlərini araşdırmaq yolu ilə müqayisəli təhlil aparmaq;
- Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi əsaslarını təhlil etmək;
- muxtar respublikanın ərazisinin konstitusion-hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
- inzibati-ərazi vahidlərinin ərazilərinin konstitusion-hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- bələdiyyələrin ərazi məsələlərinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi problemlərini tədqiq etmək;
- Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi mexanizmlərini əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyekti. Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərdir.

Tədqiqatın predmetini dövlətin ərazi quruluşunun təşkili ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəaları, beynəlxalq-hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri əsası. Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşu məsələləri üzrə hüquqşünas alimlərin elmi konsepsiyaları, konstitusiyaya hüququnun elmi müddəaları, habelə, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqlərində və çıxışlarında irəli sürülən müddəalar və konseptual yanaşmalardır.

Tədqiqatın metodoloji əsası isə Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion əsaslarının tədqiqinə sistemli yanaşmanın tətbiqi təşkil edir.

Tədqiqat aparılarkən ümumelmi (konkret tarixi yanaşma, sistemli-struktur təhlil, formal məntiqi) və xüsusi elmi (müqayisəli hüquq, funk-

sional yanaşma, siyasi təhlil və s.) metodlardan istifadə edilmişdir. Azərbaycan Respublikası ərazisinin konstitusion-hüquqi statusunun əsaslandırılmasında tarixilik prinsipi tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın normativ bazası. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında qanunvericilik aktlarından, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsindən, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin Yekun Aktından, Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasından, ərazi quruluşu məsələləri üzrə praktiki materiallardan ibarətdir.

Tədqiqatın empirik bazası. Azərbaycan Respublikasının ümumi ərazisi, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazinin hüdudları, inzibati-ərazi vahidlərinin və bələdiyyələrin ərazilərinin, sərhədlərinin dəyişdirilməsi haqqında tarixi, siyasi, coğrafi, statistik məlumatlardan və praktiki materiallardan ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüququnda ilk dəfə olaraq dövlətin ərazi quruluşunun konstitusion əsaslarının tədqiqi və onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin hüquqi mexanizmlərinin yaradılmasına dair elmi-praktiki əhəmiyyətli nəticə və təkliflərin əsaslandırılması ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin ərazi quruluşunun yaranması və inkişafının əsas mərhələlərinin tədqiqinə sistemli yanaşma ərazinin konstitusion-hüquqi aspektlərinin: ərazi quruluşunu müəyyən edən tarixi faktların və hadisələrin, unitar və federativ dövlətlərdə ərazi məsələlərinin (ərazi vahidlərinin və ərazi növlərinin) hüquqi rejiminin, ərazi quruluşunun tənziminin konstitusion-hüquqi prinsiplərinin, habelə dövlət quruluşunun daxili və xarici sabitliyinin təmin olunmasında ərazi amilinin rolunun kompleks təhlili vasitəsilə aydınlaşdırılmasına imkan verir.

Tarixçi alimlərin əsərlərinin Azərbaycanın tarixi ərazisinə dair müddəalarının, habelə müasir Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunu tənzimləyən konstitusion-hüquqi normalarının dissertasiya tədqiqatının mövzusu çərçivəsində keçirilən ekspertizası dövlətin ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyini ortaya qoyur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyini müəyyənləşdirən və müdafiəyə çıxarılan əsas yeni elmi müddəalar və təkliflər aşağıdakılardır:

1. Konstitusiya hüququnda "ərazi quruluşu" anlayışı dövlətin ərazisinin konstitusiya və qanunlarla müəyyən edilən fiziki-coğrafi və

inzibati-siyasi əlamətlərə görə müvafiq hissələrə bölünməsi ilə bağlı münasibətləri ifadə edir.

2. Tarixi məlumatların təhlili göstərir ki, cənubda İkiçayarası, şimalda Dərbənd, şərqdə Xəzər dənizi, qərbdə Tiflis, Batum, Qars-Ərzurum məntəqələri arasındakı məkanda oğuz türk tayfası tərəfindən ayrı-ayrı dövrlərdə yaradılmış dövlətlər daima ərazi itgilərinə məruz qalmışlar. Bu itgilər aşağıdakılardır:

- birinci ərazi itgisi- Şumer şəhər-dövlətlərinin ərazisinin eramızdan əvvəl II minilliyin başlanğıcında Babil dövləti tərəfindən işğal edilməsi;

- ikinci ərazi itgisi- Midiya şahlığının ərazisinin eramızdan əvvəl I minilliyin ortalarında fars tayfaları tərəfindən işğal edilməsi;

- üçüncü ərazi itgisi- XII əsrin əvvəlində Tiflis müsəlman əmirliyinin ərazisinin gürcü çarlığına tabe edilməsi;

- dördüncü ərazi itgisi- Qərbi Azərbaycan ərazilərinin (Qars, Ərzurum, Mardin, Ərzincan, Acarstan) Osmanlı imperatorluğu tərəfindən işğal edilməsi;

- beşinci ərazi itgisi- Şimali Azərbaycan ərazisinin XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyası tərəfindən işğal edilməsi, Borçalı sultanlığının ərazisinin gürcülərə verilməsi;

- altıncı ərazi itgisi- azərbaycanlıların ən qədim dövrdən məskunlaşdığı Dərbənd və onun ətrafındakı ərazilərin 1850-1860-cı illərdə Rusiyanın ərazi vahidi elan edilməsi;

- yeddinci ərazi itgisi- 1918-1919-cu illərdə İrəvan xanlığının ərazisinin ermənilərə verilməsi;

- səkkizinci ərazi itgisi- 1920-1924-cü illərdə Azərbaycanın Şərur-Dərələyəz, Zəngəzur və Göyçə ərazilərinin SSRİ-nin rəhbərlərinin iradəsi ilə Ermənistana verilməsi;

- doqquzuncu ərazi itgisi- Dağlıq Qarabağın və onun ətraf rayonlarının ərazisinin 1988-1994-cü illərdə Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi.

Keçmiş zamanlarda Azərbaycan xalqının həyatında ərazi itgiləri ilə nəticələnmiş hadisələrin baş verməsi səbəblərinin təhlili əsasında onun indiki dövrdə qarşılaşdığı ərazi probleminin ədalətli həll edilməsi və gələcəkdə ərazi itgilərinin təkrarlanmasının qarşısının alınması, habelə qədimdən məskunlaşdığı ərazidə dövlət yaratmaq hüququnun təsbit edilməsi üçün siyasi əhəmiyyətli nəticələr çıxarıla bilər.

3. Xarici dövlətlərin (ABŞ-in, Fransanın) ərazi quruluşunun tənzimlənməsi təcrübəsi nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin səmərəli həll edilməsi məqsədilə inzibati-ərazi sistemində "region" komponentindən istifadə edilməsi və

ərazi qurumlarının mütəşəkkilliyi səviyyəsindən asılı olaraq onların statusunun keçid rejimli ərazilərə münasibətdə fərqləndirilməsi barədə təklif irəli sürülür.

4. Azərbaycan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsünü müəyyən edən normanın Əsas Qanunda təsbit edilmədiyi əsas götürülərək, "Azərbaycan Respublikasının tərkibində Naxçıvan Muxtar Respublikasının, rayonların, respublikanın tabeliyində olan şəhərlərin əraziləri Azərbaycan Respublikasının vahid ərazisini təşkil edir" məzmununda normanın Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinin II hissəsinə əlavə edilməsi və "muxtar ərazi vahidi" anlayışının "Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda təsbit edilməsi məqsədəuyğundur.

5. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının inzibati-hüquq sisteminin müstəqil subyekti olduğuna görə, onun muxtariyyətiyinin konstitusion əsaslarının möhkəmləndirilməsini təmin edən aşağıdakı müddəaların:

1) "Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayon bölgüsünü və ərazi vahidlərinin sərhədlərini müəyyən edərək Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir" məzmununda müddəanın Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin ("Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi") II hissəsinə əlavə edilməsi;

2) "Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayon bölgüsünün və ərazi vahidlərinin sərhədlərinin müəyyən edilməsi" məzmununda müddəanın Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 25-ci ("Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin həll etdiyi məsələlər") maddəsinin I hissəsinə əlavə edilməsi zəruridir.

6. Eyni yaşayış məntəqəsinin ərazi vahidi, inzibati-ərazi vahidi, inzibati-ərazi dairəsi və bələdiyyə adlandırılması yerlərdə dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsində pərakəndəlik yaradır. Hər bir ərazinin funksional təyinatının müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələnin konstitusiya hüququ çərçivəsində həllinin zəruriliyi etiraf edilməlidir.

7. Ərazi vahidlərinin yaradılması, ləğv edilməsi, onların adlandırılması və adlarının dəyişdirilməsi, sərhədlərinin müəyyən edilməsi və dəyişdirilməsi kimi çoxsaylı məsələlərin düzgün həll edilməsi üçün ərazi vahidlərinin və inzibati ərazi dairələrinin xəritələri hazırlanarkən istinad edilən "Azərbaycan SSR rayonlarının düzülüşü təsbit edilmiş sərhədlərinin qrafik təsvirinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan SSR Ali Sovetin Rəyasət

Heyətinin 1960-cı il 24 mart tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş növbəti xəritənin kompleks təftişi zəruridir.

8. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin ərazi məsələlərinin həllində konstitusion-hüquqi tənzimləmənin rolunun gücləndirilməsi üçün elmi leksikona "ərazi özünüidarə vahidi" anlayışı daxil edilir. Bu məqsədlə "Ərazi özünüidarə vahidi-hüdudlarında bələdiyyə hakimiyyəti orqanlarının yaradıldığı ərazi vahididir (şəhər, qəsəbə, kənd)"- məzmununda müddəanın "Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (13 iyun 2000-ci il) 2-ci ("Bu qanunda istifadə olunan anlayışlar") maddəsinə əlavə olunması təklif edilir.

9. Bələdiyyələrin yaradılması, birləşməsi, birgə fəaliyyəti, ayrılması və ləğv edilməsi ilə əlaqədar münasibətlərin vahid qanun əsasında tənzimlənməsi zəruridir. Bunun üçün hazırda qüvvədə olan "Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun adının aşağıdakı məzmununda yeni redaksiyada verilməsi və bələdiyyələrin yaradılması qaydalarını müəyyən edən normaların bu qanunla təsbit edilməsi məqsədəuyğundur:

- "Bələdiyyələrin yaradılması, birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında".

10. Dövlətin ərazi varisliyi ərazi quruluşunun tənzimlənməsinin ilk konstitusion-hüquqi prinsipi hesab edilərək, daxili və xarici mənbələrdən qaynaqlanan çoxsaylı ərazi münafişələrinin varis dövlətin ərazi iddiaları təmin edilməklə aradan qaldırılmasına dair müddəa əsaslandırılır.

11. Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun sabitliyinə mənfi təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

- respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində məskunlaşan milli azlıqların müəyyən hissəsinin xaricdən qaynaqlanan milli separatçılığa məruz qalması;

- Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunu yaradan inzibati ərazi vahidlərinin adlarının siyahısının Konstitusiya ilə təsbit edilməməsi;

- yerli icra hakimiyyətinin və yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinin məkan hüdudlarının təyin edilməsinin konstitusion-hüquqi meyarlarının olmaması;

- Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsinin həll edilməməsi;

- Azərbaycan Respublikasının su ərazisinin hüdudlarını və xüsusilə, Xəzər dənizində sovet dövründə istismar edilmiş kontinental şelfə münasibətdə varisliyini müəyyən edən beynəlxalq-hüquqi təminatların yaradılmaması.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun daxili və xarici sabitliyinin təmin olunmasının aşağıdakı konstitusion-hüquqi mexanizmləri təklif edilir:

1. Azərbaycan Respublikası ərazisinin ayrı-ayrı cinayətkar qrupların separatçılıq fəaliyyəti nəticəsində parçalanması təhlükəsinin milli azlıqların məskunlaşdığı bölgələrdə vətəndaşların sosial-mədəni ehtiyaclarının dövlət təminatının gücləndirilməsi yolu ilə aradan qaldırılması;

2. 1988-1994-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş 14 rayonunun hüquqi müqəddaratının həll edilməsi şərti ilə Azərbaycan Respublikasının tabeliyində olan muxtariyyət qurumunun, rayonların və respublika tabeli şəhərlərin adlarının bütöv siyahısının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında birbaşa təsbit edilməsi.

3. Yerli icra hakimiyyətinin və yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinin ərazi hüduqlarının konstitusion-hüquqi qaydada əsaslandırılmasının ilkin şərti kimi həmin orqanların funksiyalarını və qarşılıqlı fəaliyyətinin istiqamətlərini müəyyən edən "Bələdiyyələrlə yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi.

4. Beynəlxalq ümumi hüququn ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, güc tətbiq etməmək, beynəlxalq mübahisələri dinc yolla həll etmək prinsiplərinə uyğun olaraq Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və beynəlxalq müqavilələrlə nəzərdə tutulan hüquqi vasitələrin tətbiq edilməsi yolu ilə həll edilməsi.

5. Xəzər dənizinin sahiləni dövlətləri arasında son 22 il ərzində həll edilməyən ərazi mübahisələrini aradan qaldırmaq üçün Xəzər dənizinin hüquqi statusu, dənizin dibi və oradakı təbii ehtiyatlar üzərində müstəsna hüquqların tətbiqi ilə bağlı məsələlərin Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasının normalarına uyğun həll edilməsi. Konstitusiyaya hüququnda ilk dəfə olaraq Xəzər dənizinin hüquqi problemlərinin həllinə tarixi-müqayisəli yanaşma nümayiş etdirilmiş və SSRİ-nin süqutundan sonra Xəzər dənizinin hüquqi rejiminin beynəlmilləşdirilməsi (əvvəlki iki sahiləni dövləti olan dənizdən beş sahiləni dövləti olan dənizə çevrilməsi) ilə əlaqədar olaraq onun statusunun, dənizin dibi və təbii ehtiyatları üzərində müstəsna hüquqların sahiləni dövlətlər arasında beynəlxalq dəniz hüququnun normalarına uyğun tənzimlənməsinin məqsədemüvafiqliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti onun Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi aspektlərini əhatə edən ilk elmi-nəzəri tədqiqat işi olması, dövlət ərazisinin, muxtar respublikanın, inzibati ərazi vahidlərinin və bələdiyyələrin ərazilərinin statusunun konstitusiyaya hüququ mövqeyindən qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir.

Tədqiqat işində irəli sürülmüş müddəalar və təkliflər Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün mühüm hüquqi vasitə rolunu oynaya bilər. Tədqiqat işinin nəticələri Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı ilə bağlı tarixi, siyasi məlumatların təhlilinə əsaslandığına görə, dövlətin ərazi quruluşunun sabitləşdirilməsi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, təşkilati və iqtisadi yönümlü tədbirlərin əsaslandırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın materialları və tədqiqatın nəticələri qanunvericilik fəaliyyətində, dövlətin xarici siyasətinin ərazi ilə bağlı müddələrinin əsaslandırılmasında, habelə universitetlərdə və kolleclərdə dövlət və hüquq tarixi, konstitusiyaya hüququ, beynəlxalq hüquq, politologiya fənlərinin tədrisi prosesində elmi mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Dövlət quruculuğu və hüquq" kafedrasında hazırlanmış, müzakirə edilmiş və bəyənilmişdir. Tədqiqatın nəzəri müddəaları və praktiki tövsiyələri doktorant tərəfindən dərc edilmiş doqquz məqalədə əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. İş girişdən, üç fəslə əhatə edən doqquz paraqrafdan, nəticədən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, metodoloji, nəzəri və empirik əsasları, elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti, işin aprobasiyası göstərilir.

Dissertasiya işinin "**Azərbaycan Respublikasında dövlətin ərazi quruluşunun yaranmasının nəzəri əsasları**" adlanan birinci fəsilə dövlətin ərazi quruluşunun elmi-nəzəri anlayışının mahiyyətinin, onun Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə yaranmasının və inkişafının xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil üç paraqrafdan ibarətdir.

Birinci fəslin "**Dövlətin ərazi quruluşu**" adlanan birinci paraqrafında göstərilir ki, ərazinin mövcud olması və həmin ərazidə əhalinin məskunlaşması dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin ilkin şərti olduğundan dövlətin ərazi quruluşunun tədqiqi ilk növbədə ərazi ilə əlaqəli konstitusion məna kəsb edən anlayışların araşdırılmasından başlamalıdır. Ərazi- yer səthinin hər hansı dövlətin suverenliyi altında olan və xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin məkan hüduqlarını müəyyən edən hissəsidir. Ərazi quruluşu dövlət ərazisinin fiziki-coğrafi və inzibati-siyasi əlamətlərə görə tərkib hissələrə bölünməsidir. Ərazi qurumu- hüduqlarında dövlət hakimiyyətinin həyata keçirildiyi dövlət ərazisinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Dövlət hakimiyyətinin təşkili səviyyəsinə görə ərazi qurumunun dövlət, muxtar respublika və inzibati ərazi vahidi kimi növlərini fərqləndirmək lazımdır.

Müstəqil Azərbaycan dövləti 90-cı illərdən başlanan konstitusion-hüquqi islahatların gedişində xalqın suverenliyinin ərazi amili ilə əlaqələndirilməsi, dövlətin daxili ərazi quruluşunu əks etdirən müddəanın konstitusion qaydada təsbit edilməsi, ərazi quruluşunun əsas komponentlərinin hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, mərkəzi hakimiyyətlə ərazi vahidləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi kimi məsələlərlə qarşılaşmışdır. Göstərilən məsələlərin düzgün həll edilməsi üçün inkişaf etmiş ölkələrin dövlət quruculuğu sahəsində təcrübəsinin, hüquqşünas alimlərin konstitusion suverenlik və ərazi quruluşu institutlarının hüquqi məzmununu əks etdirən fikirlərinin nəzərə alınmasının zəruriliyi etiraf olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun komponentlərinin konstitusion-hüquqi mövqedən qiymətləndirilməsi dövlət ərazisinin quruluşunu 1995-ci il Konstitusiyasının normalarına uyğun olaraq yalnız fiziki-coğrafi meyarlar əsasında tədqiq etməyə imkan verir. Fiziki-coğrafi mövqedən quru ərazi, daxili sular, ərazi suları, quru ərazisinin, daxili suların və ərazi sularının təki, eləcə də, quru ərazinin və su ərazisinin üzərində yerləşən hava məkanı dövlət ərazisinin tərkib hissələridir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin idarə olunması sisteminin düzgün qurulması mərkəzi hakimiyyətdən asılılıq dərəcəsinə görə fərqlənən ərazi qurumlarının mövcud olması ilə şərtlənir. Azərbaycan Respublikasının tabeliyində muxtar qurumun yaradılması xarici siyasi amilin təsiri altında mümkün olduğu halda, inzibati-ərazi vahidlərinin mövcudluğu inzibati-ərazi bölgüsünə əsaslanır. Beləliklə, dövlətin suverenliyi altında olan ərazinin fiziki-coğrafi və inzibati-siyasi amillərin təsiri altında tərkib hissələrinə bölünməsinə əsas götürərək, Azərbaycan Respublikasının ərazisini Naxçıvan Muxtar Respublikasının və inzibati-ərazi vahidlərinin ərazilərinin cəmi

olmaqla, öz tərkibində quru ərazini, daxili suları, ərazi sularını, habelə onların altında yerləşən təki və üzərindəki hava məkanını birləşdirən ərazi kimi müəyyənləşdirmək mümkündür.

Birinci fəslin "**Azərbaycan Respublikasında dövlətin ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı**" adlandırılan ikinci paraqrafında göstərilir ki, keçmiş zamanlarda xalqın həyatında baş vermiş hadisələr və bu hadisələrin nəticəsi kimi miras qalmış mübahisəli hakimiyyət və ərazi məsələləri yalnız müasir tədqiqatçıları deyil, həm də dövlət rəhbərlərini və siyasətçiləri böhranlı vəziyyətdən çıxmaq yollarının axtarışı ilə ciddi məşğul olmağa məcbur edir. Tədqiqat Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun müxtəlif tarixi mərhələlərdə öyrənilməsinin və ayrı-ayrı dövlətlər arasında tarixi əlaqələrin əsaslandırılmasının əsas istiqamət olmasını təsdiq edir. Azərbaycanın tarixi məlumatlarının təhlili göstərdi ki, cənubda Dəclə və Fərat çayları, şimalda Dərbənd, şərqdə Xəzər dənizi, qərbdə Tiflis, Batum, Qars, Ərzurum məntəqələri arasındakı məkanda oğuz türk mənşəli tayfa tərəfindən yaradılmış və müasir Azərbaycan Respublikasının sələfləri hesab edilən dövlətlər mütəmadi olaraq ərazi itgilərinə məruz qalmışlar. Bu itgilər aşağıdakılardır:

- 1) Şumer ərazisinin Babil dövləti tərəfindən işğal edilməsi (eramızdan əvvəl II minilliyin başlanğıcı);
- 2) Midiya şahlığının fars tayfaları tərəfindən istila edilməsi və Aran ərazisinin Əhəməni dövlətinin yaradılması (eramızdan əvvəl I minilliyin ortaları);
- 3) Tiflis müsəlman əmirliyinin ərazisinin Gürcüstan çarlığının tabeliyinə verilməsi (1122-ci il);
- 4) Qərbi Azərbaycan ərazilərinin (Qars, Ərzurum, Ərzincan, Acarstan) Osmanlı imperatorluğu tərəfindən işğal olunması (XV-XVI əsrlər);
- 5) Şimali Azərbaycanın ərazisinin Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə çevrilməsi və Borçalı sultanlığının ərazisinin gürcülərə verilməsi (XIX əsrin əvvəli);
- 6) Dərbəndin və onun ətrafındakı ərazilərin Çar Rusiyasının ərazi vahidi elan edilməsi (1850-1860-cı illər);
- 7) İrəvan xanlığının ərazisində Ermənistan dövlətinin yaradılması (1918-1919-cu illər);
- 8) Şərur-Dərələyəz, Zəngəzur və Göyçə mahallarının ərazilərinin Ermənistana verilməsi (1920-1924-cü illər);
- 9) Dağlıq Qarabağın və onun ətraf rayonlarının Ermənistan ordusu tərəfindən işğal edilməsi (1988-1994 cu illər).

Keçmişdə ərazi itgiləri ilə nəticələnmiş hadisələrin baş verməsi səbəblərinin təhlili Azərbaycan əhalisinin indiki dövrdə qarşılaşdığı ərazi probleminin ədalətli həll edilməsi və gələcəkdə yeni ərazi itgilərinin qarşısının alınması üçün siyasi əhəmiyyətli müddələrin əsaslandırılmasına imkan verəcək.

Birinci fəslin "**Xarici dövlətlərdə ərazi quruluşunun yaradılması xüsusiyyətləri**" adlanan üçüncü paragrafında qeyd edilir ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ərazi əsaslarının möhkəmləndirilməsi və qonşu ölkələrlə ərazi mübahisələrinin beynəlxalq qaydalara uyğun həll edilməsi üçün xeyli dərəcədə xarici dövlətlərin ərazi münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində təcrübəsinin nəzərə alınması zəruridir. Xarici ölkələrin ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi istiqamətlərinin müxtəlifliyi diqqəti cəlb edir. Məsələn, Avstriya, Almaniya, Belarus, İtaliya, Latviya və Macarıstanın konstitusiyalarında dövlətin ərazisi ayrı-ayrı siyasi-ərazi hissələrinin məcmusu kimi müəyyən edilir. Estoniya, İrlandiya, Xorvatiya və Portuqaliya respublikalarının konstitusiyalarında dövlət ərazisinin tərkibi fiziki mühitin komponentlərinin məcmusu kimi göstərilir. 12 dekabr 1993-cü ildə qəbul edilmiş Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 67-ci maddəsinə görə dövlətin ərazisi onun subyektlərinin ərazilərinin məcmusundan ibarət olmaqla, öz tərkibində quru ərazini, daxili suları və ərazi dənizini, onların üzərində yerləşən hava məkanını birləşdirir. Gürcüstan, Moldova və Finlandiya kimi respublikaların konstitusiyalarında isə dövlətin ərazi quruluşunu tənzimləyən normanın nəzərdə tutulmadığı diqqətdən yayınmır.

Xarici ölkələrdə dövlətlərin ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi vasitələrlə tənzimlənməsi təcrübəsi nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarının icrasının səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə inzibati-ərazi sistemində "region" komponentindən istifadə edilməsi və ərazi qurumlarının mütəşəkkilliyi səviyyəsindən asılı olaraq onların keçid rejimli ərazilərə münasibətdə statusunun fərqləndirilməsi təklif edilir.

İkinci fəsil "**Azərbaycan Respublikasında dövlətin ərazi quruluşunun konstitusion tənzimlənməsi**" adlanır. Burada Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi əsaslarının təhlili verilir, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinin konstitusion-hüquqi statusu nəzərdən keçirilir, inzibati-ərazi vahidlərinin ərazilərinin hüquqi vəziyyəti müəyyənləşdirilir, bələdiyyələrin ərazi məsələlərinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi tədqiq olunur. Bu fəsil dörd paragrafdan ibarətdir.

İkinci fəslin "**Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi əsasları**" adlanan birinci paragrafında qeyd olunur ki, müasir Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin təyin edilməsi və ərazi quruluşu ilə əlaqədar məsələlərin düzgün həll edilməsi üçün Rusiya və İran arasında bağlanmış "Gülüstan"(1813-cü il) və "Türkmənçay" (1828-ci il) sülh müqavilələrinin müddələrinin, habelə ermənilərin işğal olunmuş Qafqaz ərazilərinə köçürülməsini təsdiq edən Rusiya imperiyasının gömrük statistikasının arxiv məlumatlarının hüquqi mənbə kimi istifadə edilməsi məqsədmüvafiqdir."Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiya Aktında (18 oktyabr 1991-ci il) müasir Azərbaycan Respublikasının 1918-ci il mayın 28-dən 1920-ci il aprelin 28-dək mövcud olmuş Azərbaycan Respublikasının varisi olmasına dair müddəanın təsbit edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 28-də qəbul etdiyi "İstiqlal Bəyannaməsi"-nin dövlət ərazisi ilə bağlı məsələnin həlli üçün nəzərə alınmasının əhəmiyyətsizliyi ortaya qoyulur. İrəvan xanlığının ərazisinin Azərbaycan ərazisinin ayrılmaz hissəsi kimi Bəyannamədə inkar olunması və Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il 29 may tarixli iclasında səs çoxluğu ilə Ermənistanı güzəşt edilməsi faktı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyasında¹ və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bəyanatında təsdiq olunmuşdur.²

Azərbaycan Respublikasının birbaşa konstitusion tənzimlənməsi tarixinin onun SSRİ-nin tərkibində olması ilə əlaqələliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan SSR-in ərazi quruluşu ilə bağlı məsələlərin həllində sovet konstitusiyalarının rolunun aydınlaşdırılması tədqiqat işinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. Azərbaycan SSR-in 1921, 1927, 1937 və 1978-ci il konstitusiyalarının müqayisəli təhlili müttəfiq respublikanın ərazi quruluşu məsələlərinin həlli üzrə səlahiyyətlərinin sovet dövlətçiliyinin ayrı-ayrı mərhələlərində fərqli olduğunu təsdiq edir. 1920-1924-cü illərdə İttifaq dövlətinin göstərişi əsasında Azərbaycanın Şərur-Dərələyəz, Zəngəzur və Göyçə mahallarının ərazilərinin Ermənistanı verilməsi, Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması və Naxçıvanın Azərbaycandan təcrid edilməsi sovet dövründə ərazi bölgüsünün böyük saxtakarlıqla aparıldığını təsdiq edir. Övvəlki konstitusiyalarla müqayisədə 1978-ci il Azərbaycan SSR-in Konstitusiya-

¹ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası.İki cildə.I cild.Bakı, "Lider nəşriyyatı", 2004, s.11.

² "İrəvan xanlığı əzəli Azərbaycan torpağıdır"- "Azərbaycan" qəzeti, 29 yanvar 2008-ci il.

sında ərazi məsələlərinin tənziminə daha geniş yer verilmişdir. Eyni zamanda sovet konstitusiyalarının heç birində Xəzər dənizinin Azərbaycan SSR-ə mənsub olan bölməsi, onun hüduqları barədə hər hansı müddəa təsbit edilməmişdir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun 1995-ci il Konstitusiyasının normaları ilə tənzimlənməsi sahəsində həll edilməsi zəruri olan bəzi problemlər mövcuddur. Fikrimizcə, konstitusiya norması dövlətin ərazisinin tərkibini üzərində dövlətin suveren hüququ olan və onun yurisdiksiyasının həyata keçirildiyi yer səthi (o cümlədən quru, sular, yerin təki) və hava məkanından ibarət olan hissələrinin məcmusu kimi müəyyən etməlidir. İnzibati ərazi bölgüsü prinsiplərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinin II hissəsinə aşağıdakı məzmununda normanın əlavə edilməsi məqsəda uyğundur:

"Azərbaycan Respublikasının tərkibində Naxçıvan Muxtar Respublikasının, rayonların, respublika tabeliyində olan şəhərlərin əraziləri Azərbaycan Respublikasının vahid ərazisini təşkil edir."

Təklif edilən əlavənin Konstitusiyanın 11-ci maddəsinə daxil edilməsi Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi tərkibinin (rayon bölgüsünün) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilməsi zərurətini ortaya qoyur.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməməsi, Xəzər dənizinin statusunu və Azərbaycan Respublikasının dəniz ərazisinin hüdudlarını müəyyənləşdirən hüquqi aktın qəbul edilməməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dövlət ərazisinin toxunulmazlığı və bölünməzliyinə dair normalarının tətbiq edilməsinə mane olur.

İkinci fəslin "**Muxtar respublikanın ərazisinin konstitution-hüquqi statusu**" adlanan ikinci paragrafında unitar dövlət quruluşuna malik olan Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar ərazi qurumlarının yaradılması üçün obyektiv əsasların olmamasına baxmayaraq, əhalisinin 90 faizindən çoxu azərbaycanlılardan ibarət olan Naxçıvan diyarının 1920-ci ilin sonunda Azərbaycanın Zəngəzur adlanan ərazisinin Sovet Rusiyasının hərbi təzyiqi altında Ermənistan SSR-in tərkibinə birləşdirilməsi nəticəsində Azərbaycan SSR-in əsas ərazisindən təcrid olunması və ona muxtariyyət verilməsi qeyd olunmuşdur. Muxtar dövlət qurumu yaradıldıqdan sonra onun ərazi quruluşu ilə bağlı məsələlərinin həllində SSRİ-nin və Azərbaycan SSR-in konstitusiyalarına uyğun qəbul edilmiş Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının konstitusiyaları mühüm rol oynamışlar. 1937-ci il və 1978-ci il Muxtar Respublika konstitusiyalarında onun ərazisinin toxunulmazlığına təminatlar nəzərdə tutulmuşdur. Həmin

konstitusiyalarda muxtar respublikanın ərazisinin dəyişdirilməsi üçün Naxçıvan MSSR-in razılığının alınması şərtinin təsbit edilməsi böyük siyasi-hüquqi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Muxtar respublikanın konstitusiyalarında onun rayon bölgüsünün, habelə rayon və şəhər sərhədlərinin müəyyən edilməsi; kənd, qəsəbə və şəhər sovetlərinin təşkili və onların sərhədlərinin təyin edilməsinə dair müddəalar təsbit edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən müddəalar, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 1998-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında nəzərdə tutulmur.

Yuxarıda ifadə olunanlardan muxtar respublikanın sovet dövründə qəbul edilmiş konstitusiyalarında onun ərazi məsələlərinin həlli sahəsində müasir Konstitusiya ilə müqayisədə daha geniş səlahiyyətlərlə təmin olunması barədə nəticə çıxarmaq mümkündür. Muxtar ərazi qurumunun konstitution-hüquqi statusunun müasir şəraitdə təkmilləşdirilməsi məqsədlə:

- birincisi, "Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayon bölgüsünü və ərazi vahidlərinin sərhədlərini müəyyən edərək Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir."- məzmununda müddəanın Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 5-ci maddəsinin ("Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi") II hissəsinə;
- ikincisi, "Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayon bölgüsünün və ərazi vahidlərinin sərhədlərinin müəyyən edilməsi" məzmununda müddəanın Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının 25-ci ("Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin həll etdiyi məsələlər") maddəsinin I hissəsinə əlavə edilməsi zəruridir.

İkinci fəslin, **Azərbaycan Respublikasının inzibati-ərazi vahidlərinin konstitution-hüquqi statusu**" adlanan üçüncü paragrafında qeyd edilir ki, inzibati ərazi bölgüsü prinsipinə əsasən yaradılan inzibati ərazi vahidlərinin ərazi məsələlərinin xüsusi tənzimlənmə sisteminin yaradılması zəruridir. İnzibati ərazi vahidlərinin təsnifatının əsaslandırılması, onların statusunun müəyyən edilməsi kimi məsələlərin həllində tədqiqatçıların mövqelərinin müxtəlifliyi diqqəti cəlb edir. Azərbaycan və xarici ölkə hüquqşünaslarının hakimiyyətin ərazi cəhətdən təşkilinin konkret forması kimi inzibati ərazi vahidlərinin yaradılmasına dair əsaslandırdıqları müdələrin həqiqətə uyğunluğu inkar olunmur. Lakin ölkənin ərazi quruluşunu və inzibati ərazi bölgüsünü müəyyən edən qanunvericilik normalarının qüsuruzluğunu da təsdiq etmək mümkün deyildir. Belə ki, 13 iyun 2000-ci ildən 17 aprel 2007-ci ilədək qüvvədə olmuş "Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu şəhəri, rayonu, inzibati ərazi dairəsini, qəsəbə və kəndi inzibati ərazi vahidlərinə aid

etmişdirsə, həmin qanuna 17 aprel 2007-ci il tarixdən edilmiş əlavə və dəyişikliklərə uyğun olaraq inzibati ərazi dairəsi, qəsəbə və kənd inzibati ərazi vahidlərinin sırasından çıxarılmışdır. Hazırda qüvvədə olan qanuna görə, hüduqlarında dövlət hakimiyyəti orqanlarının yaradıldığı ərazi vahidi (şəhər, qəsəbə, kənd) inzibati ərazi dairəsi adlandırılır. Buradan şəhərin hüduqunda həm dövlət hakimiyyəti orqanının və həm də yerli dövlət hakimiyyəti orqanının yaradılması barədə məntiqə uyğun olmayan nəticəni çıxarmaq mümkündür. Həmin ərazilərdə yerli özünüidarənin bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirildiyini də nəzərə alsaq, eyni yaşayış məntəqəsinin inzibati ərazi vahidi, ərazi vahidi, inzibati ərazi dairəsi, bələdiyyə statusuna malik olması barədə ümumi nəticəyə gəlmək çətin deyildir. Yerlərdə ərazi qurumlarının tərkibcə müxtəlifliyi bu və ya digər ərazinin hansı qurumun aidiyyətliyində olması məsələsinin həllini süni surətdə çətinləşdirir. Tədqiqatın gedışində istinad edilmiş qanunlara uyğun olaraq on il ərzində Azərbaycan Respublikasının bəzi rayonlarının və şəhərlərinin inzibati ərazi bölgüsündə qismən dəyişikliklərin edilməsi 240 ərazi vahidinin yenidən dövlət qeydiyyatı, sərhədlərinin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi, adlandırılması və ya onların adlarının dəyişdirilməsi ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi işinin həcmnin müqayisəolunmaz dərəcədə artmasına səbəb olur. Beləliklə, yaşayış məntəqəsinin, ərazi vahidinin, inzibati ərazi vahidinin, inzibati ərazi dairəsinin və sahə inzibati ərazi dairəsinin aidiyyətində olan ərazilərin fərqləndirilməsi meyarlarının qanunla müəyyən edilməsi zəruridir. Qeyd edək ki, inzibati ərazi bölgüsü haqqında qüvvədə olan qanuna sonsuz sayda əlavələrin və dəyişikliklərin edilməsi inzibati ərazi bölgüsünün tənzimlənməsində qeyri-müəyyənlik yaradır. Göstərilən problemin aradan qaldırılması xeyli dərəcədə ərazi vahidlərinin və inzibati ərazi dairələrinin xəritələrinin hazırlanması səviyyəsindən asılıdır. Aparılan tədqiqat müasir mərhələdə ərazi vahidlərinin və inzibati ərazi dairələrinin xəritələri hazırlanarkən istinad edilən "Azərbaycan SSR rayonlarının dürtüştəşdirilmiş sərhədlərinin qrafik təsvirinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1960-cı il 24 mart tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş növbətçi xəritənin kompleks təftiş olunmasının zəruriliyini təsdiq edir.

İkinci fəslin "**Bələdiyyələrin ərazi məsələlərinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi**" adlanan dördüncü paraqrafında aparılmış tədqiqat yerli özünüidarənin ərazi təşkili məsələlərinin, o cümlədən bələdiyyələrin sərhədlərinin müəyyən edilməsi və dəyişdirilməsi məsələlərinin bələdiyyələrin yaradılması, birləşməsi, yenidən təşkili və ya ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq meydana çıxmasının mümkünlüyünü təsdiq edir. Hesab edirik

ki, bələdiyyələrin yaradılması üzrə fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi, onların birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirən qanun əsasında həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə hazırda qüvvədə olan "Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (14 aprel 2000-ci il) adının "Bələdiyyələrin yaradılması, birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu kimi yeni redaksiyada verilməsi məqsəduygundur. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin yaradılmasının vahid qaydasını müəyyən edən normalar yeni redaksiyada verilən qanunun ayrıca maddəsilə ilə təsbit edilməlidir.

Bələdiyyələrin ərazi məsələlərinin həllində konstitusion-hüquqi tənzimetmənin rolunun gücləndirilməsi üçün konstitusiya hüququnun elmi leksikonuna "ərazi özünüidarə vahidi" anlayışının daxil edilməsi məqsəduygundur. Bununla əlaqədar olaraq "ərazi özünüidarə vahidi- hüduqlarında bələdiyyə hakimiyyəti orqanlarının yaradıldığı ərazi vahididir (şəhər, qəsəbə, kənd)"- məzmununda müddəanın "Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (13 iyun 2000-ci il) 2-ci ("Bu qanunda istifadə olunan anlayışlar") maddəsinə əlavə edilməsi barədə təklif əsaslandırılır. Fikrimizcə, "ərazi özünüidarə vahidi" anlayışının göstərilən qanunda təsbit edilməsi yerli özünüidarənin ərazi əsaslarını inzibati ərazi vahidinin ərazi əsaslarından fərqləndirməyə imkan verəcək.

Üçüncü fəsil "**Dövlətin ərazi quruluşunun prinsipləri və onun sabitliyinin təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi mexanizmləri**" adlanır. Burada dövlətin ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı ilə əlaqədar münasibətlərin tənzimlənməsi istiqamətlərini müəyyən edən prinsiplər konstitusion-hüquqi kontekstdə nəzərdən keçirilir, ərazi quruluşunun sabitliyinin asılı olduğu amillər təhlil olunur və bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirilir. Bu fəsil iki paraqraftan ibarətdir.

Üçüncü fəslin, **Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi prinsipləri**" adlanan birinci paraqrafında qeyd olunur ki, bu prinsiplərin çərçivəsində ölkənin ərazi quruluşunun formalaşdırılması, inzibati ərazi bölgüsünün həyata keçirilməsi, dövlət hakimiyyətinin və yerli özünüidarənin məkan hüduqlarının (dövlətin daxili və xarici sərhədlərinin) dəyişdirilməsi, eləcə də ərazi mübahisələri ilə bağlı məsələlər həll edilir. Konstitusiya hüququnda ərazi quruluşunun prinsiplərinin öyrənilməsinə geniş yer verilir. Ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi prinsiplərinin elmi tədqiqində Azərbaycan və xarici ölkə hüquqşünaslarının mövqelərində oxşarlıq diqqəti cəlb edir. İ.M.Cəfərov dövlətin ərazi qu-

ruluşuna münasibətdə "ərazi aliliyi", "dövlətin ərazi üzərində suverenliyi", "dövlət ərazisinin bütövlüyü və toxunulmazlığı" prinsiplərinə əməl olunmasının zəruriliyini əsaslandırır. Rusiyalı hüquqşünaslardan S.N.Baburin isə ərazi məsələlərinin tənziminin dövlətin daxili və xarici siyasətinin əsasını təşkil etməsini vurğulayaraq, dövlət ərazisinin hüquqi tənzimlənməsinin ərazi üzərində suverenlik, dövlət ərazisinin bütövlüyü, konstitusiyanın ölkənin bütün ərazisində birbaşa qüvvəyə malik olması, konstitusiyanın və qanunların ölkənin bütün ərazisində aliliyi, sərhədlərin dəyişdirilməsi qaydalarının konstitusion təsbiti və dövlət ərazisinin hüquqi rejiminin iqtisadi məsələlərdə vahidliyi prinsiplərinin nəzərə alınmasının vacibliyini təsdiq edir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən prinsiplərə dövlətlər tərəfindən əməl edilməsini daima tələb edən beynəlxalq təşkilatlar ərazi mübahisələrinin aradan qaldırılmasına nail ola bilmir, Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonlarının ərazisi isə Ermənistan tərəfindən azad edilmir. Ona görə də, biz, ərazi tənziminin yuxarıda göstərilən prinsiplərinin mövcudluğunu etiraf edir, lakin dövlətin ərazi varisliyini əraziyə aid prinsiplərin sırasında birinci yerə qoyuruq. Bu prinsipin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ərazi problemlərinin həllində nəzərə alınmasının əhəmiyyəti aşağıdakı müddəalarla ifadə olunur:

- birincisi, xalqın Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müqəddiməsində özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq niyyətini bəyan etməsi, onun öz tarixi ərazisində dövlət qurmaq və onun varisi olmaq əzmini nümayiş etdirir;
- ikincisi, dövlətin əraziyə münasibətdə hüquq varisliyi prinsipi əsas götürülməklə ərazi mübahisələrinin birmənalı həllinə nail olmaq mümkündür. Bu prinsipin əsas tələbi ondan ibarətdir ki, hər hansı mübahisə varis dövlətin ərazi iddiaları təmin edilməklə aradan qaldırılmalıdır;
- üçüncüsü, separatçı qrupların (Əlikrəm Hübətovun, sadvalçıların) Azərbaycana qarşı iddialarını gerçəkləşdirmək cəhdləri respublikanın ərazi bütövlüyü, daxili inzibati-ərazi bölgüsünün həyata keçirilməsi üçün təhlükə mənbəyi olaraq qalır. Bu təhlükənin aradan qaldırılması məqsədilə yerli əhalinin dövlətin ərazi varisliyi prinsipinin konstitusion-hüquqi mənasına və tələbinə dair ideyalarla məlumatlandırılması zəruridir.

Ölkənin bütün ərazisində dövlət hakimiyyətinin mövcudluğu və müstəqilliyi suverenlik prinsipi ilə ifadə olunur. Bu prinsipin əsas tələbi ondan ibarətdir ki, xalq ölkənin ərazisində tam hakimiyyətə malikdir və hər

hansı başqa bir qurum (sosial qrup, təşkilat və s.) ali suveren hakimiyyət funksiyasını mənimsəyə bilməz.

Dövlətin ərazisinin toxunulmazlığı və bütövlüyünün təmin edilməsi prinsipi öz ifadəsini BMT-nin Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində tapmış və dövlət hakimiyyətinin ərazi təşkilinin müstəqil prinsipi kimi 1975-ci il Helsinki Yekun Aktında təsbit olunmuşdur. Bu prinsipin başlıca tələbləri aşağıdakılardır:

- özgə ərazilərinin güc tətbiq edilməsi yolu ilə işğalının qadağan edilməsi;
- sərhədlərin toxunulmazlığının təmin edilməsi;
- suveren dövlətin razılığı olmadan onun ərazisindən istifadənin hüquqazidd fəaliyyət hesab edilməsi;
- öz ərazisindən başqa dövlətin maraqlarına zidd olaraq istifadə olunmasına yol verilməməsi.

Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin onun bütün ərazisinə şamil olunduğunu və dövlətin vahidliyinin onun ərazi quruluşunun əsaslarından biri kimi təmin edildiyini əsas götürsək, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və qanunlarının Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində aliliyini etiraf etmək lazımdır. Bu prinsipin tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazi vahidliyi və onun bölünməzliyinin təmin edilməsi, dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi məsələləri bilavasitə ali dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həll edilir.

Üçüncü fəslin, "**Azərbaycan Respublikasında dövlətin ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi mexanizmləri**" adlanan ikinci paragrafında qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün və dövlət sərhəddinin toxunulmazlığının təmin edilməsi sahəsində hüquqi, təşkilati və iqtisadi yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsinin əsas məqsədi ərazi quruluşunun sabitliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Ərazi quruluşunun sabitliyini onun tərkib ünsürlərini nəzərə alaraq ərazinin daxili və xarici sabitliyi kimi xarakterizə etmək mümkündür.

Tədqiqat Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin olunmasına mane olan bir sıra problemlərin mövcud olduğunu təsdiq edir. Bu problemlər aşağıdakılardır:

- respublikanın bölgələrində cinayətkar qrupların dövlətin ərazisinin parçalanmasına yönəlmiş separatçılıq fəaliyyətinin fasilələrlə təkrarlanması;
- dövlət hakimiyyətinin və bələdiyyə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin məkan hədudlarının tənzimlənməsinin qüsurlu olması və ərazi vahidlərinin qeydiyyatı və yenidən qeydiyyatı ilə bağlı çoxsaylı problemlərin mövcudluğu;

- Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlığı və işğalçılıq siyasətinin davam etməsi;

- Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizində təbii sərvətlərin kəşfiyyatı və istismarı məqsədilə kontinental şelf üzərində suveren hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq-hüquqi təminatların olmaması.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun daxili və xarici sabitliyinin təmin olunması üçün yuxarıda sadalanan problemlərin konstitusion-hüquqi qaydada həllinin aşağıdakı istiqamətləri əsaslandırılır:

- milli azlıqların məskunlaşdığı bölgələrdə vətəndaşların sosial-mədəni ehtiyaclarının dövlət təminatının gücləndirilməsi istiqamətində hüquqi, iqtisadi və təşkilati yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının tərkibinə daxil olan muxtar qurumun, rayonların və respublika tabeli şəhərlərin adlarının bütöv siyahısının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında birbaşa təsbit edilməsi;

- yerlərdə dövlət hakimiyyətini və yerli özünüidarəni həyata keçirən orqanların ərazi tənzimi funksiyalarını və qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləyən "Bələdiyyələrlə yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi;

- beynəlxalq ümumi hüququn ərazi prinsiplərinə uyğun olaraq Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Beynəlxalq hərbi tribunal vasitəsilə həll edilməsi, bu münaqişənin həqiqi səbəbkarlarının və təşkilatçıların cinayət məsiliyyətinə cəlb edilməsi;

- Xəzərin əvvəlki iki sahil dövləti ilə əhatə olunan dənizdən beş sahil dövləti ilə əhatə olunan dənizə çevrilməsi nəticəsində onun hüquqi rejiminin 1992-ci ildən beynəlmilləşməsi faktını etiraf edərək, Xəzər dənizinin hüquqi statusu, dənizin dibi və oradakı təbii sərvətlər üzərində sahilyanı dövlətlərin müstəsna hüquqlarının tətbiqi ilə bağlı mübahisələrin Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il Konvensiyasının müvafiq normalarına uyğun həll edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun yaranması və inkişafı problemlərinin konstitusion-hüquqi tədqiqindən irəli gələn müddəaları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür: Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonlarının ərazilərinin işğaldan azad edilməsinə dair Azərbaycan-Ermənistan sülh müqaviləsinin bağlanması və Xəzər dənizinin hüquqi statusu ilə əlaqədar məsələlərin beynəlxalq hüququn normaları əsasında tənzimlənməsi, onun bütün quru və su ərazi hissələri üzərində suverenlik hüququnun təmin edilməsində həlledici mərhələ olmalıdır.

Nəticədə tədqiqatın əsas müddəaları və qısa xülasə verilmişdir.

Dissertasiyanın məzmunu üzrə aşağıdakı elmi məqalələr dərc olunmuşdur:

1. Hüquqi dövlət və Azərbaycan Respublikasında konstitusion tənzimləmə problemləri. Qanun elmi hüquq jurnalı 2011, № 01 (201), s. 41.
2. Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bəzi aspektləri. Qanun elmi hüquq jurnalı 2011, № 07 (207), s. 26.
3. İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman) institutunun anlayışı və əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında keçirilən "Heydər Əliyevin dövlətçilik irsi və müstəqil Azərbaycanın inkişaf modeli" mövzusunda elmi konfransının materialları. Bakı-2012, s.122.
4. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlətin ərazi məsələlərinin konstitusion-hüquqi tənzimlənməsində rolu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında keçirilən "Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının banisidir" mövzusunda elmi konfransının materialları. Bakı-2013, s. 149.
5. Dövlətin ərazi cəhətdən təşkilinin konstitusion-hüquqi problemləri. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri." jurnalı. Bakı-2012, № 57 s. 177.
6. Azərbaycan Respublikasında ərazi məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi problemləri. Azərbaycan Hava Yolları QSC Milli Aviasiya Akademiyasının "Elmi məcmuələr" jurnalı. Bakı-2012, Cild 14. №4, s. 48.
7. Dövlətin ərazi quruluşunun sabitliyinin təmin edilməsinin konstitusion-hüquqi mexanizmləri. Azərbaycan Hava Yolları QSC Milli Aviasiya Akademiyası "Elmi məcmuələr" jurnalı. Bakı-2014. Cild-16 № 1. s. 80.
8. Azərbaycan Respublikasının ərazi quruluşunun konstitusion-hüquqi prinsipləri. "Nəqliyyat hüququ" elmi-nəzəri, təcrübi jurnal. Bakı-2014. № 1. s. 193.
9. Конституционно – правовой статус территории Азербайджанской Республики. "Право" I суспільство. Науковий журнал 6-1. Дніпропетровськ-2014. с.14.

РЕЗЮМЕ

Представленная Сахильом Захир оглу Гусейновым диссертационная работа на тему «Конституционные основы государственной и административно-территориальной структуры Азербайджанской Республики» на соискание ученой степени доктора философии по праву по специальности 5607.01 – «Конституальное право; муниципальное право» являясь самостоятельной, творческой и завершенной исследовательской работой и отражая совершенно новые научные положения, посвящена проблемам сравнительного анализа международных правовых норм и законодательства Азербайджанской Республики.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются степень изученности проблемы, цель и задачи исследования, его объект, предмет, теоретические и методологические основы, научная новизна и практическая значимость, апробация результатов работы.

Первая глава посвящена теоретическим основам формирования территориального устройства Азербайджанского государства. Здесь исследуются научно-теоретические аспекты понятия «территориальное устройство государства», особенности его формирования в Азербайджанской Республике и зарубежных странах и правовые характеристики отдельных видов территорий.

Во второй главе исследуются вопросы конституционного регулирования территориального устройства государства, автономной республики, административно-территориальных единиц и муниципалитетов в Азербайджанской Республике. Анализируя содержания статьи 11 Конституции Азербайджанской Республики, автор сделал вывод о том, что конституционная норма определяет лишь географическую структуру государственной территории, и что, вопрос об определении состава территории через совокупность административно-территориальных единиц Азербайджанской Республики остается открытым в конституционном праве. С учетом этого в работе обосновывается предложение о внесении дополнений в статью Конституции.

В третьей главе исследуются принципы территориального устройства государства в конституционно-правовом контексте, выявляются факторы, оказывающие негативное влияние на обеспечение стабильности территориального устройства Азербайджанской Республики. В работе обосновываются предложения и рекомендации, направленные на урегулирование армянско-азербайджанского территориального конфликта и вопросов совместного использования Каспийского моря и его ресурсов.

В заключении даются основные выводы и предложения.

SUMMARY

Sahil Zahir oglu Huseynov's dissertation work presented for attaining the degree of PhD in the specialisation 5607.01 – "Constitutional law; Municipal law" called "The administrative and territorial structure of constitutional basis of the Republic of Azerbaijan", being independent, creative and completed work, containing brand new provisions, is dedicated to the problems of comparative analysis of constitutional norms and the legislation of the Republic of Azerbaijan in the field of constitutional law.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and reference.

The introduction deals with the urgency of the subject, defines the degree of scrutiny of the problem, the purpose and objectives of the study, its object, subject, theoretical and methodological bases, scientific novelty and practical significance, evaluation of the results.

The first chapter is devoted to the theoretical foundations of the formation of the territorial unit of the Azerbaijani state. It examines the scientific and theoretical aspects of the "territorial structure of the state" concept, the particularities its formation in the Republic of Azerbaijan and foreign countries and legal characteristics of certain types of territories.

The second chapter examines the constitutional regulation of the territorial structure of the state, the autonomous republic, the administrative and territorial units and municipalities in the Republic of Azerbaijan. Analyzing the content of article 11 of the Constitution, the author concluded that the constitutional norm defines the geographical structure of the state territory only, and that the question of the composition of the territory through a set of administrative and territorial units of the Republic of Azerbaijan is still open in constitutional law. With this in mind, the paper justifies the proposal on amendments to the Constitution.

The third chapter examines the principles of territorial structure of the state in the constitutional and legal context, identifies factors that have a negative impact on ensuring the stability of the territorial unit of Azerbaijan Republic. The paper substantiates the proposals and recommendations aimed at resolving the Annenian-Azerbaijani territorial conflict and issues of joint use of the Caspian Sea and its resources.

In conclusion, there are main outputs and suggestions.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

САХИЛЬ ЗАХИР ОГЛЫ ГУСЕЙНОВ

**КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**Специальность: 5607.01 – “Конституционные
права; муниципальные права”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации, предоставленной для получения
ученой степени доктора философии по юриспруденции**

Çapa imzalamışdır: 27.10.2016
Kağız formatı 60x84 1/16. Sayı 100.
«Bakı Universiteti» nəşriyyatı. Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.

Баку-2016